

รูปแบบ ลวดลาย นาคและมกรคายนาค
ประดับราวบันไดในศิลปะล้านนา
พุทธศตวรรษที่ 21 - 22*
(Balustrade with Naga and Makara
in Lanna art 21st - 22nd Buddhist
Century)

ณัฐตะวัน นามบุตร**
(Nuttawan Numbut)

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งในวิทยานิพนธ์เรื่อง “รูปแบบและลวดลายนาคและมกรคายนาคประดับราวบันไดในศิลปะล้านนา” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร โดยมีศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์.

** นักศึกษาปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (Master's degree student, Art History, Faculty of Archaeology, Silpakorn University).

Received: November 8, 2023

Revised: April 16, 2024

Accepted: May 2, 2024

บทความวิจัย

-
วิชาการ

บทคัดย่อ

ราวบันไดนาคในศิลปะล้านนาที่ปรากฏหลักฐานชัดเจนราวพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 ในช่วงสมัยยุคทองของศิลปะล้านนา ซึ่งแต่เดิมยังไม่ปรากฏการนำคตินาคมาสร้างเป็นราวบันไดมาก่อนในล้านนา จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าคติดังกล่าวเป็นรูปแบบศิลปกรรมที่รับเข้ามาจากรัฐภายนอก เช่น สุโขทัย และอยุธยา เมื่อรูปแบบดังกล่าวเข้ามายังดินแดนล้านนาปรากฏการปรับเปลี่ยนรูปแบบและสร้างสรรค์ขึ้นใหม่โดยช่างล้านนา จนกลายเป็นรูปแบบเฉพาะในช่วงยุคทองของศิลปะล้านนาและสืบต่อมาจนถึงปัจจุบันที่มีรูปแบบหลากหลายมากขึ้น

บันไดนาคล้านนากลุ่มมกรคายนาคสวมกระบัง ถือเป็นรูปแบบราวบันไดนาคในศิลปะล้านนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 ที่ปรากฏหลักฐานถึงปัจจุบัน โดยมีลักษณะสำคัญ คือ มักประดับที่ราวบันไดขึ้นสู่ศาสนสถานสำคัญอย่างเจดีย์บรรจุพระธาตุ นิยมทำเป็นนาค 5 เศียร สวมกระบังขนาดใหญ่ที่ประดับด้วยแถบลวดลายในแนวนอน 1 - 6 แถบ ซึ่งเป็นลวดลายที่นิยมอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 เช่น ลวดลายเครือล้านนา กระจกล้านนา และลายหยกโค้ง เป็นต้น ผลจากการวิเคราะห์พบว่าสอดคล้องกับหลักฐานศิลปกรรมราวบันไดนาค 3 แห่งในบริเวณเมืองเชียงใหม่ ได้แก่ วัดเจดีย์หลวง วัดบุปผาราม (สวนดอก) และวัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม)

คำสำคัญ: นาค, ราวบันไดนาค, ล้านนา, ศิลปะล้านนา

ABSTRACT

Naga balustrades in the Lanna style of art appeared clearly in the 21st - 22nd Buddhist century during the golden age of the Lanna Kingdom. Before those times, there was no evidence that the Naga was used to build as a railing. Therefore, it may be assumed that this is an art form that was inspired by other kingdoms such as Sukhothai and Ayutthaya. Until becoming a specific style during the golden age of the Lanna Kingdom, and continued to the present with more diverse forms.

Lanna Naga balustrades in the 21st - 22nd Buddhist century which appeared until nowadays, its function is significantly to be used for balustrades of the stairs heading to Main Stupa on each four directions, mostly made in the form of five-headed Naga wearing crown with big one to six Stripe Patterns such as Lanna floral motif, Curved Patterns and Lanna Kranok patterns, which are popular forms in those times. Studying from those patterns, according to the number of evidence, such as inscriptions in the 21st - 22nd Buddhist century, shows the relation of fine arts of all the remaining Lanna Naga balustrades in Wat Chedi Luang temple, Wat Suan Dok temple, and Wat Umong temple.

Keywords: Naga, Naga balustrades, Lanna, Lanna Art

บทนำ

นาค หรือ พญานาค คือ ภูเขานาคใหญ่มีหงอนและมีหลายเศียร เป็นสัตว์ในปกรณัมของบริเวณภูมิภาคเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เกิดจากความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับธรรมชาติที่ว่าด้วยความกลัวของมนุษย์ต่อสัตว์มีพิษอย่างงูตามธรรมชาติ สืบเนื่องจนกลายเป็นลัทธิบูชา ซึ่งถูกผนวกรวมควบคู่ไปกับศาสนากระแสหลักอย่าง พุทธและพราหมณ์ในภายหลัง คติและแนวคิดของภูเขานาคเริ่มพัฒนาขึ้นและนาคถูกอธิบายในลักษณะของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีพลังอำนาจในการควบคุมธรรมชาติ โดยเฉพาะทรัพยากรน้ำที่ให้ทั้งคุณและโทษแก่มนุษย์ นอกจากนี้พญานาคยังถูกนำมาประดับบราวบันไดขึ้นสู่ศาสนสถานทั้งพุทธและพราหมณ์มาอย่างยาวนาน เพื่อสะท้อนความเชื่อที่ว่าพญานาคเป็นตัวแทนของสะพานสายรุ้งที่เชื่อมต่อระหว่างโลกมนุษย์และสวรรค์ (Leesuwan 2016: 287) ซึ่งคติดังกล่าวแพร่หลายในศิลปะเขมร อยุธยา และล้านนา

รัฐล้านนาเกิดขึ้นบริเวณที่ราบกลางหุบเขาหรือที่เรียกกันว่าแอ่งเชียงใหม่ - ลำพูน เมื่อราวช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 เมื่อพญามังรายแห่งรัฐโยนก (บริเวณจังหวัดเชียงรายในปัจจุบัน) ขยายอำนาจผนวกรวมรัฐหรือรัฐย่อยเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐโยนก และสร้างเมืองศูนย์กลางแห่งใหม่ ซึ่งคือเมืองเชียงใหม่ในปัจจุบัน ถือเป็น การสถาปนารัฐล้านนาภายใต้อำนาจของราชวงศ์มังรายขึ้นในบริเวณภาคเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน รัฐล้านนากลายมาเป็นรัฐที่ทรงอำนาจแห่งหนึ่งในภูมิภาค ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 โดยเฉพาะในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราชถึงรัชสมัยพระเมืองแก้ว ซึ่งถือเป็นช่วงยุคทองของรัฐล้านนาทั้งด้านการเมือง ศาสนา และศิลปกรรม (Saisingha 2020: 500) ทั้งยังเกิดความสัมพันธ์แลกเปลี่ยนรูปแบบศิลปกรรมอย่างชัดเจนกับรัฐอยุธยาที่กำลังเจริญรุ่งเรืองอยู่ในบริเวณที่ราบภาคกลางของประเทศไทยในปัจจุบัน เช่น งานจิตรกรรม ลวดลายปูนปั้น และประติมากรรม อย่างพระพุทธรูปเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตามการแลกเปลี่ยนรูปแบบศิลปกรรมของรัฐล้านนากับรัฐภายนอกอื่น ๆ นั้นเกิดขึ้นมาก่อนหน้าช่วงเวลาดังกล่าวแล้วทั้งจากศิลปะจีน สุโขทัย พุกาม และศรีอยุธยา ซึ่งจะถูกหลอมรวมและสร้างสรรค์ขึ้นภายใต้พัฒนาการทางศิลปะจนกลายเป็นรูปแบบเฉพาะของศิลปะล้านนาคยุคทองในที่สุด

ศิลปะล้านนาคยุคแรกก่อนการสถาปนาเมื่อเชียงใหม่ในราว พ.ศ. 1829 (Damrikul 2018: 44) เช่น ศิลปกรรมเมืองโบราณเวียงกุมกาม ซึ่งนับเป็นแหล่ง

โบราณคดีที่หลงเหลือรูปแบบศิลปกรรมประดับราวบันไดในช่วงก่อนการสถาปนาเมืองเชียงใหม่ ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนิยมนำราวบันไดเป็นทางวนที่มีหรือไม่มีลวดลายประดับ (Detwongya 2005: 58) แต่ไม่ปรากฏการสร้างราวบันไดนาคหรือมกรคายนาคหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน ราวบันไดนาคในศิลปะล้านนาที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในปัจจุบันจึงเป็นราวบันไดมกรคายนาคทางขึ้นสู่ลานประทักษิณของเจดีย์ประธานของวัดเจดีย์หลวงกลางเมืองเชียงใหม่ในปัจจุบัน ซึ่งรูปแบบดังกล่าวปรากฏและเป็นที่ยอมรับมาก่อนแล้วในศิลปะเขมรและอยุธยา ราวบันไดนาคทางขึ้นสู่ลานประทักษิณของเจดีย์ประธานของวัดเจดีย์หลวงจึงน่าจะเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างราวบันไดนาคขึ้นสู่ลานประทักษิณ ก่อนที่จะเปลี่ยนเป็นการประดับทางขึ้นศาสนสถานอื่น ๆ อย่างพระอุโบสถและพระวิหาร ในช่วงหลังจากราวพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งแพร่หลายในศิลปกรรมล้านนาเรื่อยมาจวบจนปัจจุบัน

ราวบันไดนาคในศิลปะล้านนาสามารถแบ่งตามรูปแบบของราวบันไดนาคออกเป็น 5 ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่ มกรคายนาคสวมกระบะบัง มกรคายนาคมีหงอน มกรคายนาคตัวมังกร มกรคายนาคมีแผงคอคล้ายสิงห์ และราวบันไดนาคไม่มีมกรคายนาค ซึ่งสามารถแยกประเภทได้อีกวิธีหนึ่งคือแบ่งตามเทคนิคการประดับออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ การประดับด้วยปูนปั้นอย่างเดียว การประดับด้วยกระจกเงิน/แก้วอังวะ และการประดับด้วยกระเบื้องเซรามิก/กระจกสี ซึ่งในบทความจะมุ่งการศึกษาราวบันไดนาคในกลุ่มมกรคายนาคสวมกระบะบัง ซึ่งทั้งหมดนั้นเป็นงานปูนปั้นประดับลวดลายแทบทั้งสิ้น

บันไดนาคล้านนา กลุ่มมกรคายนาคสวมกระบะบัง

ผู้ศึกษาต้องการที่จะศึกษาที่มาและรูปแบบทางศิลปกรรมของมกรคายนาคประดับราวบันไดในศิลปะล้านนาช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 โดยผู้ศึกษามีแนวคิดว่ารูปแบบที่เป็นแรงบันดาลใจหลักของการสร้างมกรคายนาคนั้นมาจากศิลปะเขมร โดยอาจส่งผ่านมาจากอิทธิพลศิลปกรรมสุโขทัยและอยุธยา เข้ามายังล้านนา และเป็นที่ยอมรับอยู่ในช่วงยุคทองของล้านนาช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 ศิลปกรรมนาคประดับราวบันไดจากแนวคิดเบื้องต้นของผู้ศึกษานั้นมีขอบเขตการศึกษาวัดบริเวณเมืองเชียงใหม่และทำการศึกษารูปแบบของนาคที่สันนิษฐานมี

อายุอยู่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 จากรูปแบบลวดลายและบริบททางประวัติศาสตร์ที่มีหลักฐานเกี่ยวข้องในช่วงเวลาดังกล่าวมาวิเคราะห์ร่วมกันจะสอดคล้องกับหลักฐานรูปแบบทางศิลปกรรมราวบันไดนาคอย่างชัดเจน 3 วัด ได้แก่ วัดเจติยหลวง วัดบุปผาราม (สวนดอก) และวัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) ซึ่งปรากฏนาคประดับราวบันไดเป็นเส้นทางขึ้นสู่ลานประทักษิณขององค์เจติยประธานของวัดทั้ง 3 แห่งเช่นเดียวกัน ซึ่งราวบันไดนาคในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 จะมีลักษณะหลักอยู่ 3 องค์ประกอบ คือ

1. มักนิยมทำเป็นเป็นราวบันไดมกรคายนาคที่ใช้เทคนิคปูนปั้นประดับเพียงอย่างเดียว ซึ่งเป็นที่นิยมอยู่แล้วในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 (ภาพที่ 1) แตกต่างไปจากนาคหรืองานปูนปั้นในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 22 ที่จะเริ่มปรากฏความนิยมกระจกเงินหรือแก้วอววะที่ถูกเพิ่มเติมเข้ามาในงานประดับปูนปั้น เพราะเป็นอิทธิพลที่ได้รับจากงานประดับแบบศิลปะพม่าในช่วงที่ล้านนาถูกปกครองโดยพม่า และช่วงฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25

ภาพที่ 1 ราวบันไดมกรคายนาคที่ใช้เทคนิคปูนปั้นประดับเพียงอย่างเดียว

ภาพที่ 2 เศียรของนาคบริวารวัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) (ซ้าย) เริ่มเบนหน้าออกไปทางด้านข้าง ซึ่งอาจเป็นต้นแบบให้กับนาควัดพระธาตุลำปางหลวง (ขวา)

2. นิยมทำนาคให้มีขนาดใหญ่และมีเศียรจำนวน 5 เศียร ทุกเศียรหันไปทางด้านหน้าเสมอ นาคที่ปรากฏในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 22 นิยมทำนาคเศียรเดียว ไม่นิยมทำนาค 5 เศียรแล้ว หากแต่ในกรณีปรากฏการทำนาค 5 เศียรอย่างรวบรัดได้ มกรคายนาควัดพระธาตุลำปางหลวง เศียรนาคบริวารก็จะหันออกไปทางด้านข้าง คล้ายกับรวบรัดนาควัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) เศียรของนาคบริวารเริ่มเบนหน้าออกไปทางด้านข้าง (ภาพที่ 2) แทนการหันหน้าตรงเหมือนกับนาควัดเจดีย์หลวง และนาควัดสวนดอก ซึ่งอาจเป็นพัฒนาการของรูปแบบนาคที่จะส่งให้กับกลุ่มนาค 5 เศียรหลังพุทธศตวรรษที่ 22

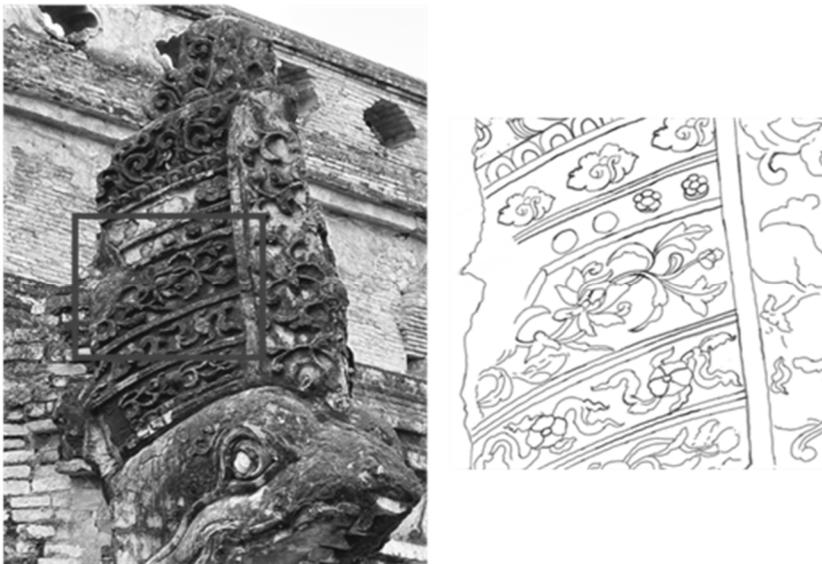
3. นาคสวมกระบังขนาดใหญ่มีแถบในแนวตั้งและแนวนอน 1 - 6 แถบ และใช้ลวดลายปูนปั้นประดับแถบของกระบัง เช่น ลายเครือล้านนา ลายกระหนกล้านนา ลายเม็ดลูกประคำ เป็นต้น ลวดลายดังกล่าวเป็นที่นิยมอยู่แล้วในศิลปะล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 ซึ่งเมื่อวิเคราะห์ลงในรายละเอียดปรากฏว่ารูปแบบและเทคนิคลวดลายที่ประดับในแถบกระบังของนาคกลุ่มมกรคายนาคสวมกระบังสอดคล้องกับลวดลายในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 ซึ่งมีลวดลายที่สำคัญสามารถระบุอายุสมัยได้อย่างชัดเจน คือ ลายเครือล้านนาและลายกระหนกล้านนา

ลายเครือแบบล้านนา (ภาพที่ 3) เป็นลายพรรณพฤกษาที่ประกอบด้วยลายดอกไม้และใบไม้ที่มีช่อดอก ก้าน และใบคดโค้งไปมาประกอบกันจนเต็มพื้นที่เป็นลายแบบฉลุโปร่ง ลักษณะของดอกไม้มักเป็นดอกโบตั๋น ลวดลายในลักษณะนี้ได้รับความนิยมเป็นอย่างมากในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 รูปแบบลวดลายดังกล่าวอาจเริ่มนิยมในสมัยพระเจ้าติโลกราชช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากลวดลายบนเครื่องถ้วยจีน หากจะมีเอกลักษณ์ของช่างในช่วงดังกล่าวคือจะนิยมกรีดเส้นกลางใบของลวดลายปูนปั้น ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับลวดลายประดับในแถบกระบังของราวบันไดมกรคายนาคของวัดเจติยหลวงเป็นอย่างมาก (ภาพที่ 4)

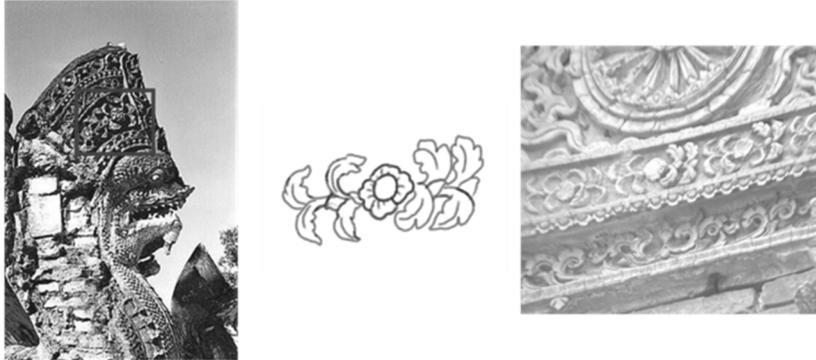
ในขณะที่ลวดลายเครือล้านนาที่ปรากฏบนกระบังของราวบันไดมกรคายนาควัดบุปผาราม (สวนดอก) ลวดลายก้านขดที่พัฒนาการมาจากลายเครือล้านนาที่เริ่มมีแบบแผนชัดเจน และอยู่ในรูปแบบอย่างเรียบง่าย เค้าโครงลวดลายในลักษณะนี้พบที่เจติยวัดป็นสาทร้าง (ภาพที่ 5) ซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งถูกสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยพระเมืองแก้ว (Detwongya 2005: 82) การใช้รูปแบบลวดลายดังกล่าวจะสอดคล้องกับบริบททางประวัติศาสตร์ประการหนึ่ง คือ พระราชนิพนธ์กิจของพระเมืองแก้ว เมื่อคราวมีรับสั่งให้หล่อพระเจ้าแก้วต่อมาประดิษฐานที่บริเวณวัดบุปผาราม (สวนดอก) เมื่อ พ.ศ. 2047 - 2053 (Saisingha 2020: 107) อาจทรงให้มีการบูรณะวัดบุปผารามไปในคราวเดียวกันด้วย

ภาพที่ 3 ลายเครือแบบล้านนาบริเวณกาบล่าง - บน ของซุ้มจรณะนำเจดีย์หลวง

ภาพที่ 4 ลวดลายประดับในแถบกระบังของราวบันไดมกรคายนาของวัดเจดีย์หลวง

ภาพที่ 5 ลายเครือล้านนาที่เริ่มมีแบบแผนชัดเจน และอยู่ในรูปแบบอย่างง่าย ๆ เจดีย์วัดป่าสารท้าว

บ้านไดนาควัดอุโมงค์เศียรนาครยังคงสวมกระบังขนาดใหญ่เหมือนกับนาครวัดเจดีย์หลวงและวัดบุปผาราม หากแต่แถบลวดลายบนเศียรนาครที่เคยมี 5 ถึง 6 แถบ ถูกลดทอนลงจนเหลือเพียงแถบลายเครือล้านนาขนาดใหญ่แถบเดียว ซึ่งรูปแบบลวดลายยังคงเป็นแบบลายเครือล้านนาหรือพรรณพฤกษา ทั้งนี้เค้าโครงลวดลายได้ต่างออกไปจากที่นิยมในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช หากแต่คล้ายกับลวดลายเจดีย์วัดป่าสารท้าว บริเวณอกของนาครยังมีการประดับปูนปั้นเทคนิคแบบที่นิยมในช่วงกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 คือการที่ช่างจับรีดเนื้อปูนปั้นให้เพรียวลงมีการสลับปลิวเนื้อปูนได้มากขึ้น (Detwongya 2005: 62) และเริ่มมีปริมาณเนื้อปูนที่บางลง ไม่ใช่เนื้อปูนมากนักในการปั้น (ภาพที่ 6) เทคนิคดังกล่าวนี้คล้ายคลึงกับเทคนิคลวดลายที่พบจากฐานชุกชีวิหารวัดหนองจลินหรือวัดเจ็ดลิน (ภาพที่ 7) ซึ่งสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยพระเมืองแก้ว (Detwongya 2005: 82)

ลายกระหนกแบบล้านนา (ภาพที่ 8) ลายกระหนกเป็นลายชนิดอย่างหนึ่งมีเค้าโครงอยู่ในรูปสามเหลี่ยม เป็นลายที่คล้ายกับลายประเภทกลุ่มลายดอกไม้หน้าที่เขียนบนเครื่องถ้วยในศิลปะจีน หากแต่ไม่ได้เป็นลวดลายหลัก ลายกระหนกในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 มีรูปแบบที่แบนลงติดกับพื้นผิว (ภาพที่ 9) แต่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ช่างได้เพิ่มรายละเอียดในการกรีดเนื้อปูนให้ยกสูงขึ้นเป็นครี และ

บางแห่งจะทำการบากร่องของหัวกระหนกอย่างคร่าว ๆ (Detwongya 2005: 51) ดังนั้นลายกระหนกจึงมีลักษณะลายที่ยกสูงและคมมากขึ้น และจากเทคนิคดังกล่าว ทำให้ช่างสามารถจับบิดปลายของหัวกระหนกได้อ่อนพริ้วมากขึ้น สร้างมิติให้กับ ลวดลายดูมีความโปร่งและลอยตัวจากพื้นหลังมากขึ้น (ภาพที่ 10) แต่เช่นเดียวกับ ลวดลายเครือล้านนา เทคนิคในช่วงกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 การที่ช่างจับรีด เนื้อปูนปั้นให้เพรียว และมีการสลับปลิวเนื้อปูนได้มากขึ้น รวมทั้งใช้ปริมาตรเนื้อปูน ที่บางลง ไม่ใช่เนื้อปูนมากนักในการปั้นเหมือนช่วงรัชกาลพระเจ้าติโลกราช ส่วนหนึ่ง อาจเพราะราวบันไดนาควัดบุพผาราม (สวนดอก) และวัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) ตัว งานมีขนาดเล็กกว่าของวัดเจดีย์หลวงซึ่งมีขนาดใหญ่ (ภาพที่ 11)

นาควัดเจดีย์หลวงน่าจะเป็นต้นแบบให้กับราวบันไดมกรคายนาคของวัด บุพผาราม โดยวิเคราะห์จากรูปแบบการแบ่งแถบในกระบังนาควัดบุพผารามที่มีการ ขยายแถบเกือบกึ่งกลางให้มีขนาดใหญ่มากขึ้นกว่าแถบอื่น ๆ ต่างไปจากลายแถบของ นาควัดเจดีย์หลวงที่แบ่งช่องแถบในลักษณะเกือบจะเท่า ๆ กัน เพราะมีต้นแบบมา จากนาควัดกระบังแถบเท่ากันในศิลปะอยุธยา (ภาพที่ 12) ดังนั้นการขยายแถบประดับ ลวดลายอาจถือได้ว่าเป็นพัฒนาการสืบเนื่องมาจากนาควัดเจดีย์หลวง นาคประดับราว บันไดวัดอุโมงค์น่าจะถูกสร้างขึ้นในราวช่วงกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 วิเคราะห์ จากรูปแบบและลวดลายกระบังของนาค ซึ่งนาควัดอุโมงค์ยังคงสวมกระบังขนาดใหญ่ เหมือนกับนาควัดเจดีย์หลวงและวัดบุพผาราม หากแต่แถบลวดลายที่เคยมี 5 ถึง 6 แถบ ถูกลดทอนลงจนเหลือเพียงแถบลายเครือล้านนาขนาดใหญ่แถบเดียว ซึ่งรูปแบบ ลวดลายยังคงเป็นแบบลายพรรณพฤกษา นิยมอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 นอกจากนี้บริเวณอกของนาคยังมีการประดับปูนปั้นเทคนิคแบบที่นิยมในพุทธ ศตวรรษที่ 21 คือการที่ช่างจับรีดเนื้อปูนปั้นให้เพรียวลงมีการสลับปลิวเนื้อปูนได้ มากขึ้น เทคนิคดังกล่าวเป็นที่นิยมในช่วงยุคสมัยตามข้อมูลในข้างต้น นาควัดอุโมงค์ จึงอาจเป็นกลุ่มต้นแบบให้กับนาคในกลุ่มหลังพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งผู้ศึกษาเชื่อว่าการ ลดทอนแถบลวดลายจากหลายแถบจนเหลือแถบขนาดใหญ่เพียงแถบเดียวทำให้ช่าง ในช่วงต่อมาเริ่มทำนาคสวมกระบังทรงคล้ายหมวก (ภาพที่ 13) อาทิ นาคประดับราว บันไดวัดพระธาตุลำปางหลวง นาคประดับราวบันไดวัดบุพผาราม (แบบปั้นใหม่) นาค ประดับราวบันไดวัดปราสาท เป็นต้น

ภาพที่ 6 ลายเครือล้านนาที่เริ่มนิยมปริมาตรเนื้อปูนที่บางลง
ไม่ใช่เนื้อปูนมากนักในการปั้น

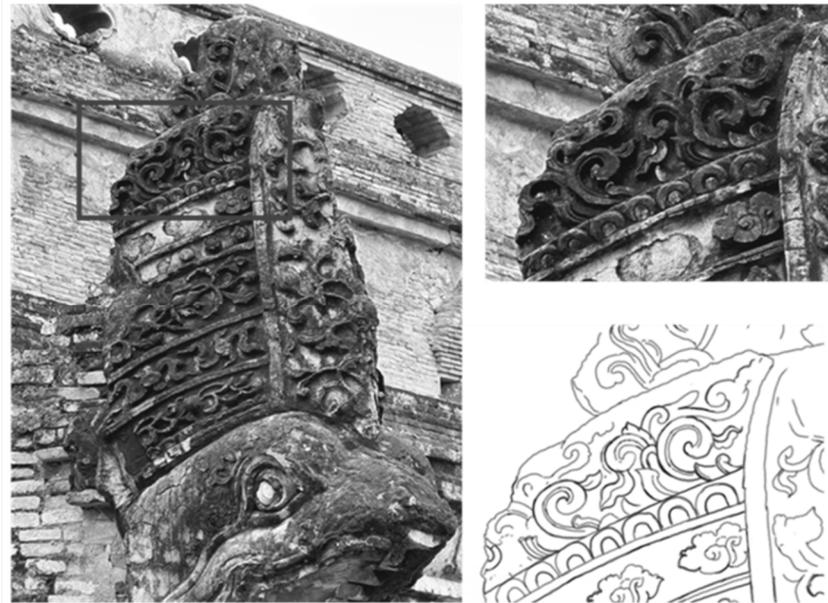
ภาพที่ 7 ลวดลายปูนปั้นฐานซุกชีวิหารวัดหนองจลินหรือวัดเจ็ดลิน

ภาพที่ 8 ลายกระหนกแบบล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ 21
จากซุ้มจรณะนำด้านทิศเหนือของเจดีย์หลวง

ภาพที่ 9 ลายกระหนกในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 มีรูปแบบที่แบนติดกับพื้นผิว

ภาพที่ 10 ลายกระหนกแบบล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 กระจังนาคนาด วัดเจดีย์หลวง

ภาพที่ 11 เทคนิคจับบริดเนื้อปูนปั้นให้เฟรียว และมีการสับดพลั่วเนื้อปูนได้มากขึ้น

ภาพที่ 12 การแบ่งแถบกระบังนาอย่างเท่า ๆ กัน ในศิลปะอยุธยา

ภาพที่ 13 รูปแบบของนาคในศิลปะล้านนาช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 22

อิทธิพลศิลปกรรมภายนอกเป็นแรงบันดาลใจ

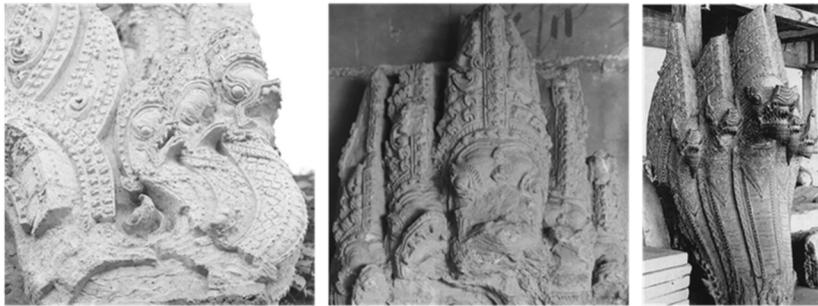
เมื่อวิเคราะห์ลงในรายละเอียดพบว่าราวบันไดมกรนาคบริเวณราวบันไดทั้งสี่ทิศทางขึ้นไปยังลานประทักษิณด้านบนฐานของเจดีย์ประธานวัดเจดีย์หลวงหรือราชกุฎ (Saisingha 2020: 84) น่าจะเป็นรูปแบบของราวบันไดมกรนาคที่เก่าแก่สุดเท่าที่ยังปรากฏหลักฐานถึงปัจจุบัน ซึ่งราชกุฎวัดเจดีย์หลวงถูกซ่อมสร้างครั้งใหญ่เริ่มขึ้นราว พ.ศ. 2021 (Detwongya 2021: 67) ในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช โดยทรงสร้างเสริมจากเจดีย์องค์เดิมที่สร้างมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าแสนเมืองมาที่พังทลายลง (Saisingha 2020: 84) พระเจ้าติโลกราชทรงให้มีการขยายส่วนฐานให้กว้างขึ้นและเพิ่มชั้นลานประทักษิณ ดังนั้นการก่อสร้างราวบันไดมกรนาคเพื่อขึ้นไปยังลานประทักษิณจึงน่าจะเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการสร้างขยายเจดีย์ในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช

ประเด็นที่น่าสนใจประการหนึ่งคือ การที่พระเจ้าติโลกราชทรงเลือกรูปแบบของราวบันไดให้เป็นแบบมกรนาค 5 เศียรขนาดใหญ่ ซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานความนิยมดังกล่าวในศิลปะล้านนาในสมัยก่อนหน้ายุคพระเจ้าติโลกราชหลงเหลือถึงปัจจุบัน จึงสันนิษฐานไปได้ว่ารูปแบบดังกล่าวเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่และนิยมเพียงชั่วขณะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 ก่อนที่จะมีพัฒนาการไปในทิศทางต่าง ๆ หลังพุทธศตวรรษที่ 22 อย่างไรก็ตามรูปแบบดังกล่าวนิยมในศิลปะอยุธยา ดังตัวอย่าง เช่น ราวบันไดนาควัดธรรมิกราช อยุธยา (ภาพที่ 14) ซึ่งลวดลายปูนปั้นมีอายุในช่วงปลาย

พุทธศตวรรษที่ 20 รัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) และปรากฏการกล่าวถึงราวบันไดนาคนั้นน่าจะเป็นอิทธิพลที่ล้านนาได้รับมาจากศิลปะอยุธยา ในอีกทางหนึ่งรูปแบบของนาจากราวบันไดมกรคายนาก็มีความคล้ายคลึงกับรูปแบบนาในศิลปะอยุธยา ดังปรากฏรูปแบบนาในศิลปะอยุธยาที่ปรากฏอยู่ในบริเวณจังหวัดพิษณุโลก ซึ่งเป็นหัวเมืองเหนือที่ใกล้กับล้านนามากแห่งหนึ่ง (ภาพที่ 15) เช่น ชุมนาคปูนปั้นประดับเจดีย์ทรงปราสาทวัดจุฬามณี เชียงราย ปูนปั้นบริเวณระเบียงคดวัดพระศรีรัตนมหาธาตุพิษณุโลก และเศียรนาคสำริด เป็นต้น ซึ่งผู้ศึกษาได้ทำการวิเคราะห์ว่าด้วยลวดลายและบริบททางประวัติศาสตร์ ทุกชิ้นล้วนมีอายุสมัยร่วมกันคืออยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 หรืออย่างจำเพาะเจาะจงคือชุมนาคปูนปั้นประดับเจดีย์ทรงปราสาท วัดจุฬามณี ที่ปรากฏความเชื่อมโยงกับรูปแบบนาในศิลปะอยุธยาตอนต้น และปรากฏหลักฐานอายุสมัยแบบลายลักษณ์อักษรสอดคล้องกับรูปแบบทางศิลปะ ซึ่งรูปแบบนาในศิลปะล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 มีลักษณะที่เชื่อมโยงกับนาในศิลปะอยุธยา คือ การทำนาคสวมกระบ้งที่มีการแบ่งแถบลวดลายในแนวนอน การมีแถบประดับในแนวตั้งด้านหน้าของกระบ้ง และการทำกระบ้งขนาดเล็กซ้อนลงบนส่วนยอดของกระบ้ง เป็นต้น ซึ่งลักษณะดังกล่าวปรากฏในรูปแบบนาในศิลปะเขมรและสามารถเชื่อมโยงถึงนาในศิลปะอยุธยาได้ในอีกทางหนึ่ง (ภาพที่ 16) และการทำกระบ้งขนาดเล็กซ้อนลงบนส่วนยอดของกระบ้ง

ภาพที่ 14
ราวบันไดนาควัดธรรมิกราช ออยุธยา

ภาพที่ 15 รูปแบบนาคในศิลปะอยุธยาที่ปรากฏอยู่ในบริเวณจังหวัดพิษณุโลก

ภาพที่ 16 การมีแถบประดับในแนวตั้งด้านหน้าของกระบัง

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะเกี่ยวกับการรับรู้รูปแบบทางศิลปะของช่างล้านนาต่อรูปแบบศิลปะในทิวบริเวณราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอย่างศิลปะอยุธยาที่สำคัญสองเหตุการณ์ที่น่าสนใจและสอดคล้องข้อสันนิษฐานของผู้ศึกษาถึงแรงบันดาลใจจากศิลปะอยุธยาต่อการสร้างสรรค์งานของช่างล้านนาที่สำคัญสองเหตุการณ์ คือ การหล่อพระลวะปุระหรือพระเจ้าแข่งคมในศิลปะล้านนา (ภาพที่ 17) ในสมัยพระเจ้าติโลกราช ความว่า

“...พ.ศ. 2027 พระเจ้าติโลกราช โปรดเกล้าฯ ให้สีหโคตรเสนาบดีและอาณาจักรจาธิบดี เป็นผู้หล่อพระพุทธรูปสำริดองค์ใหญ่ ด้วยทองหนักประมาณสามสิบสามแสน ให้เหมือนกับพระลวะปุระ หล่อที่วัดป่าตาลมหาวิหาร ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองเชียงใหม่...”

(Saisingha 2020: 28)

และเหตุการณ์การออกผนวชของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเมื่อ พ.ศ. 2008 จากจารึกวัดจุฬามณี (ภาพที่ 18) ซึ่งสร้างสมัยสมเด็จพระนารายณ์ แม้จะเป็นหลักฐานรุ่นหลังจากเหตุการณ์จริงกว่าสองศตวรรษ แต่ก็ยังเป็นหลักฐานชิ้นหนึ่งที่

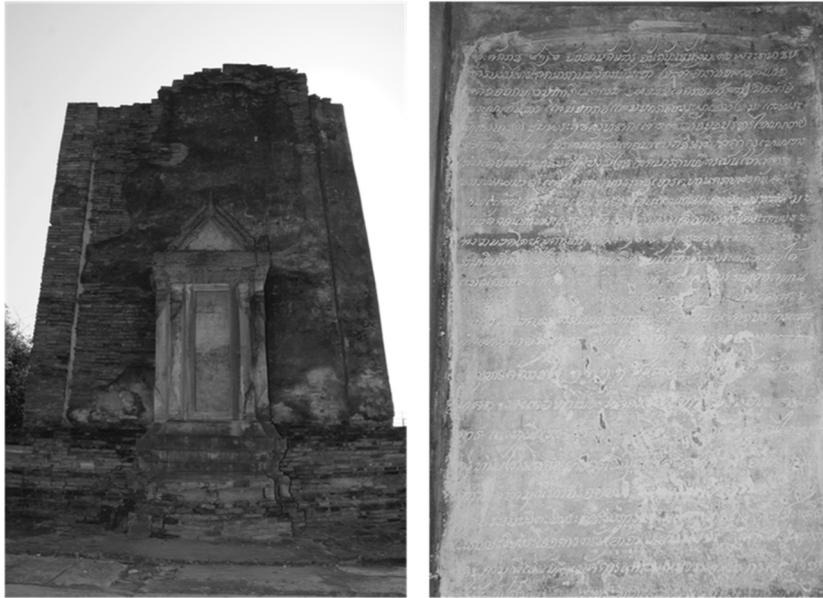
น่าสนใจในการกล่าวถึงความเชื่อมโยงของชาวอยุธยาและล้านนาที่นอกเหนือไปจากเรื่องการสงครามในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 โดยเนื้อความสามารถสรุปได้ว่า กษัตริย์เอกราชสามเมืองคือ พญาล้านช้าง (พญาไชยจักรพรรดิแผ่นดินแก้ว) *มหาราชเชียงใหม่* (พระเจ้าติโลกราช) และพญาหงสาวดี (เข้าใจว่าเป็นพระเจ้าธรรมเจดีย์ซึ่งสำเร็จราชการแทนพระนางเซงสอพู) แต่งเครื่องอัฐบริวารส่งมาถวายสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ผนวชใน พ.ศ. 2008 ณ วัดจุฬามณี เมืองพิษณุโลก ซึ่งจะสอดคล้องกับพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐ ซึ่งเขียนขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์เช่นกัน ซึ่งเป็นที่ยอมรับว่าเป็นพระราชพงศาวดารที่มีความน่าเชื่อถือมากในระดับหนึ่ง

เหตุการณ์การหล่อพระลวะปุระ และเหตุการณ์การออกผนวชของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเมื่อ พ.ศ. 2008 ถือเป็นตัวอย่างที่สำคัญในหลายตัวอย่างของการติดต่อและอาจรวมไปถึงการรับรู้รูปแบบศิลปกรรมนอกดินแดนล้านนาของคนล้านนาเอง ซึ่งเป็นไปได้ว่าช่างล้านนาก่อนและหลังช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 20 - 21 น่าจะมีความรับรู้เกี่ยวกับศิลปะนอกเหนือไปจากพื้นที่หลักของตนอยู่ไม่มากนักน้อย เพราะในพื้นที่ของรัฐอยุธยาเองก็ปรากฏการรับรูปแบบลวดลายของศิลปะล้านนาเข้ามาปรับใช้ในหลายประเด็นเช่นกัน

ภาพที่ 17

พระลวะปุระหรือพระเจ้าแช่งคม
ซึ่งปัจจุบันประดิษฐาน ณ วัดศรีเกิด
อ.เมือง จ.เชียงใหม่

ภาพที่ 18 จารึกวัดจุฬามณี จ.พิษณุโลก

บทสรุป

ราวบันไดนาคในศิลปะล้านนาที่ปรากฏหลักฐานชัดเจนในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 หรือช่วงยุคทองของศิลปะล้านนา ซึ่งเมื่อนำรูปแบบลวดลายและบริบททางประวัติศาสตร์ที่มีหลักฐานเกี่ยวข้องในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 มาวิเคราะห์ร่วมกันจะสอดคล้องกับหลักฐานศิลปกรรมราวบันไดนาค 3 วัด ได้แก่ วัดเจติยหลวง วัดบุปพาราม (สวนดอก) และวัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) ซึ่งปรากฏนาคประดับราวบันไดเป็นเส้นทางขึ้นสู่ลานประทักษิณขององค์พระธาตุประธานของวัดทั้ง 3 แห่งเช่นเดียวกัน ซึ่งแต่เดิมยังไม่ปรากฏการนาคดินาคมาสร้างเป็นราวบันไดมาก่อนในล้านนา จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าคติดังกล่าวเป็นรูปแบบศิลปกรรมที่รับเข้ามาจากรัฐภายนอกอย่างอยุธยา เมื่อรูปแบบดังกล่าวเข้ามายังดินแดนล้านนาก็ปรากฏการปรับเปลี่ยนรูปแบบและสร้างสรรค์ขึ้นใหม่โดยช่างล้านนา จนกลายเป็นแบบเฉพาะในช่วงยุคทองของศิลปะล้านนา และมีพัฒนาการสืบต่อมาจนถึงปัจจุบันที่มีรูปแบบ

หลากหลายมากขึ้น

บันไดนาคล้านนาในกลุ่มมรดกคายนาคสวมกระบัง ถือเป็นรูปแบบราวบันไดนาคที่สำคัญในศิลปะล้านนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 - 22 ที่ปรากฏหลักฐานถึงปัจจุบัน โดยมีลักษณะสำคัญ คือ

1. มักนิยมทำเป็นราวบันไดมรดกคายนาคที่ใช้เทคนิคปูนปั้นประดับเพียงอย่างเดียว
2. นิยมทำนาคให้มีขนาดใหญ่และมีเศียรจำนวน 5 เศียร ทุกเศียรหันไปทางด้านหน้าเสมอ
3. นาคสวมกระบังขนาดใหญ่มีแถบในแนวตั้งและแนวนอน 1 - 6 แถบ และใช้ลวดลายปูนปั้นประดับแถบของกระบัง เช่น ลายเครือล้านนา ลายกระหนก้านนา ลายเม็ดลูกประคำ เป็นต้น

ลักษณะร่วมกันดังกล่าวสะท้อนว่านาคประดับราวบันไดวัดทั้ง 3 แห่ง มีอายุสมัยที่ใกล้เคียงกันในช่วงราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงช่วงกลางของพุทธศตวรรษที่ 21 ตั้งแต่รัชสมัยของพระเจ้าติโลกราชถึงช่วงพระเมืองแก้ว ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่พระมหากษัตริย์แห่งล้านนาทั้งสามพระองค์ทรงบูรณะวัดวาอารามต่าง ๆ ทั่วเมืองเชียงใหม่และช่างได้มีการสร้างสรรค์นาคประดับราวบันไดออกมาเป็นเอกลักษณ์ในวัดแต่ละแห่ง ซึ่งช่างก็ยังคงลักษณะรูปแบบหลัก ๆ ดังที่กล่าวไปแล้วในข้างต้นทั้ง 3 ข้อเอาไว้

ช่วงหลังยุคทองล้านนาความนิยมทำนาคประดับราวบันไดหลายเศียรขนาดใหญ่เริ่มเป็นที่นิยมน้อยลง อาจเพราะจำเป็นต้องใช้เวลาและช่างจำนวนหนึ่งในการประดับตกแต่ง และบริบทบ้านเมืองช่วงสงครามในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 22 อิทธิพลจากภายนอกเองก็เริ่มเด่นชัดมากขึ้น เช่น การนิยมทำสิ่งหุ้มแบบศิลปะพม่า การปรากฏของตัวลวง - ปัญจรูปที่ผสมเข้ากับแนวคิดมรดกคายนาคเกิดเป็นพญาลวงหรือตัวลวงคายนาค (ล้านนาเรียกว่า รุ่งคาบนาค) ซึ่งเป็นที่นิยมแพร่หลายในศิลปะล้านนา และรวมไปถึงการกลับไปนิยมหางวันที่มีมาตั้งแต่สมัยยุคต้นล้านนา

References

- Damrikul, S. (2018). *ประวัติศาสตร์และศิลปะล้านนา* [History and Art of Hariphunchai]. Nonthaburi: Muang Boran.
- Detwongya, C. (2002). *ลวดลายปูนปั้นประดับโบราณสถานในเมืองเชียงใหม่* [Stucco motifs adorning ancient sites in Chiang Mai]. Chiang Mai: Social Research Institute of Chiang Mai University.
- Detwongya, C. (2005). *ประวัติศาสตร์และศิลปกรรมเวียงกุมกาม* [History and art of Wiang Kum Kam]. Chiang Mai: Community Organizations Development Institute.
- Detwongya, C. (2021). *เจดีย์ล้านนา* [Chedi of Lanna]. Chiang Mai: Darawan Printing.
- Laksukhu, S. (2018). *ศิลปะภาคเหนือ: ทริภูมูชัย - ล้านนา* [Norther Art: Hariphunchai - Lanna] (4th ed). Nonthaburi: Muang Boran.
- Leksukhum, S. (1978). *การศึกษาวิวัฒนาการลวดลายปูนปั้นประดับโบราณสถานสมัยอยุธยาตอนต้น (พ.ศ. 1893 - 1967)* [Studies in the Evolution of the Stucco Architectural Motifs of Early Ayudhya (1350 - 1424 A.D.)]. (Master's thesis, Silapakorn University).
- Saisingha S. (2013). *ศิลปะล้านนา* [Lanna Art]. Bangkok: Matichon.
- Saisingha S. (2017). *เจดีย์ในประเทศไทย: รูปแบบ พัฒนาการ และพลังศรัทธา* [Stupas in Thailand: Architectural, Development, and Belief]. Nonthaburi: Muang Boran.
- Saisingha S. (2020). *คู่มือนำชม ศิลปกรรมโบราณในล้านนา* [A guide book of arts history in Lanna]. Nonthaburi: Muang Boran.
- Saisingha S. (2021). *บทบันทึกประวัติศาสตร์ศิลปะ หนังสือรวมบทความของ ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์*. [Book collection academic articles of Professor Dr. Sakchai Saisingha]. Bangkok: Ruenkeawkarnpim.

152 | วารสารไทยคดีศึกษา ปีที่ 22 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2568)

Saisingha S. (2022). *ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย* [History of Art in Thailand].
Nonthaburi: Muang Boran.